

LUDÁNYI ANDRÁS

EMIGRÁCIÓ, DIASZPÓRA, INTEGRÁCIÓ, ASSZIMILÁCIÓ,
ANYAORSZÁG

Gazsó Dániel: *Otthon és itthon. A magyar diaszpóra és anyaországa*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2022, 422 oldal

Amint azt Kántor Zoltán a könyvhöz írt előszavában megállapítja, Gazsó Dániel diaszpóráról szóló kötete a témában megkerülhetetlen mű. Ez a monográfia tízéves kutató és elmélyülő eredménye. Irigylésre méltó könyv. Bevallom, én szerettem volna megírni ezt a „megkerülhetetlen” tanulmányt a diaszpóráról, de annak ellenére, hogy a magyar diaszpórában nőttem fel, és az életem nagy részét Amerikában töltöttem, nem volt elegendő fegyelmem és időm, hogy a téma tudományos megközelítésével ilyen mélyrehatóan foglalkozzak. De éppen amiatt, hogy én a diaszpóra részét képezem, napról napra dolgoztam a közösségünk fennmaradásáért, Gazsó könyvének hitelességét a diaszpóra belső szemszögéből tudom megítélni.

Elsőként a könyv külső jellegzetességeit, annak borítóját szeretném dicsérni. Nagyon találónak tartom a címet: *Otthon és Itthon* – ebben frappánsan benne van a lényeg, a többes kötődés lélektana. A diaszpórában élő egyének ugyanis két hazája van (olykor három is). Szintén jó érzékkel lettek kiválasztva a fedőlapon megjelenő motívumok: a gyermekláncfű virág, ami a szétszórórást, a szétszóródást kísértetiesen ábrázolja a lenyugvó nappal a háttérben, mintegy a megszűnés, elmúlás veszélyét szimbolizálva a magok szétszóródásának reményével, ígéretével. A borító szimbolikus és művészi megoldásával párosul Gazsó Dániel szigorúan tudományos megközelítése, mely már a kötet struktúrájában is megmutatkozik. A mű három egymásra épülő tematikus részből áll, amit kiegészít egy negyedik rész, mely a diaszpóra szervezeti vezetőivel készített mélyinterjúkat tartalmazza. Ezt követi az összegzés, majd egy részletes irodalomjegyzék saját és más szerzők tollából származó szakirodalommal, valamint a hivatkozott, illetve forrásként felhasznált keretdokumentumok, zárónyilatkozatok, törvények és weboldalak listájával. A kötet végén található továbbá egy rövid angol nyelvű összegzés is. A gazdag és tartalmas szöveg megértését segíti még negyven ábra és négy táblázat.

A bevezetőben már kiderül, hogy a szerző sokoldalú képzettséggel és idegen nyelvek ismeretével rendelkezik. A kötetben számos angol, spanyol és francia szövegrész jelenik meg magyarul saját fordításában, melyek eredetijét lábjegyzetben olvashatjuk. Ezek a minőségi fordítások a szerző stílusára jellemző közvetlen és érthető formában jelennek meg. Ezzel együtt a kötet tudományos jellege miatt – mint azt a Nemzeti Közszerzői Egyetemen tar-

tott könyvbemutatón is jeleztem – nem valószínű, hogy „best seller” lesz. Ez persze nem azt jelenti, hogy tudományos körökben, főleg a diaszpóra- és a kisebbségkutatás területén ne válhatna népszerűvé. Sőt, épp a közvetlen stílusa és a fentebb jelzett megkerülhetetlensége miatt könnyen válhat alapművé a szakma számára, ezért is lenne érdemes minél előbb megjelentetni angol és spanyol fordításokban is.

A könyv bevezetője – a téma és az alkalmazott módszerek ismertetése mellett – egy személyes bemutatkozást is tartalmaz. Ebből megtudjuk, hogy a szerző diaszpórához, illetve a külföldi magyar közösségekhez való kötődése honnan ered. Kezdetben a szomszédos országokban végzett antropológiai terepmunkákat, többek között a szlovák-ukrán határral kettészelt Nagyszelmencen és Kisszelmencen, valamint a Muravidéken. Tehát a diaszpóráközösségek kutatása előtt tudományos érdeklődése központjában a szomszédos országokban élő magyarok voltak.¹ A tengerentúli diaszpórával 2014-ben a Körösi Csoma Sándor Program keretében találkozott chilei kiküldetése révén. A magyar lét több éven át tartó kutatása a Kárpát-medencében és a diaszpórában megerősítette számára, hogy mennyire fontos összekapcsolni az alulról felfelé irányuló vizsgálatokat a felülről lefelé irányuló vizsgálatokkal, tehát a kulturális antropológiai és szociológiai módszereket a politika- és történelem-tudományok módszereivel. Ez a multidiszciplinaritás jellemzi Gzásó munkásságát.

A kötet első tematikus részében a diaszpóra fogalmának különböző értelmezéseit veszi górcső alá.² Az etimológiai gyökerekkel indít, és onnan halad a jelenkori szóhasználatig. Rogers Brubakerrel egyetért abban, hogy a fogalom népszerűvé válásával együtt túlságosan kibővült annak jelentéstartalma. A diaszpóra szó precízebb meghatározása a könyv első részének a célja. A szerző átfogó elemzést végez többek között a diaszpóra és a szórvány egymástól való megkülönböztetéséről, valamint vitába száll Brubaker „csoportok nélküli etnicitás” koncepciójával. Gzásó ezzel kapcsolatos végkövetkeztetésével nehéz nem egyetérteni a kelet-közép-európai kisebbségi kérdés ismeretében: „az etnicitás csoportok nélküli megközelítése a gyakorlatban aligha kivitelezhető”³. Én mindehhez hozzáfűzném a diaszpóra és az emigráció közötti különbség fontosságát. Az emigrációs lét ugyanis nem időtálló jelenség, míg a diaszpóralét több generáción keresztül is fenntartható. Erre a szerző is felhívja a figyelmet a diaszpóra fogalmi kereteinek ismertetésénél. Utóbbit illetően abból indul ki, hogy a diaszpóra alapkritériuma a migrációs eredet. Ez azonban nem elég a diaszpóralét meghatározásához, hiszen egy migrációs

¹ GAZSÓ Dániel: Volt egyszer egy Trianon, *Valóság*, 58 (8). szám, 2015, 70–88. p.

² Gzásó ebben a témában több tanulmányt is közölt korábban, még angol nyelven is: Uő.: An Endnote Definition for Diaspora Studies, *Minority Studies*, 18/2015, 161–182. p.

³ Uő.: *Otthon és itthon. A magyar diaszpóra és anyaországa*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2022, 47. p.

eredetű közösségnek integrálódnia kell új hazájába, és fenn kell tartani etnikai határait is, elkerülve ezzel a kulturális asszimilációt ahhoz, hogy diaszpórává váljon. Ez a képesség és az óhazához való érzelmi kötődés ad a diaszpórának lehetőséget a hosszú távú megmaradásra. Lehet, hogy emigrációs migrációk termékenyítenek és indítanak el diaszpórákat, de az emigrációk második nemzedéke válhat csak diaszpórává.

Könyvének második részében a szerző a magyar diaszpóra fejlődéstörténetét vizsgálja.⁴ Itt főleg a 20. századi magyar migrációival foglalkozik, a II. Rákóczi Ferenc emigrációt nem említi, a Kossuth Lajos emigrációt csak röviden tárgyalja. Ez érthető is, hiszen ezek nem hagytak kellő emberanyagot a diaszpóralét kialakításához. Gázsó külön hangsúlyozza a magyar diaszpórával és emigrációval kapcsolatos számszerű meghatározás nehézségeit. Nem tudjuk pontosan hány magyar vándorolt el a Kárpát-medencéből az elmúlt bő száz évben, mint ahogyan azt sem tudjuk pontosan hány magyar él jelenleg a világban szétszórva. Például az első nagy hullámot illetően nehéz volt a számontartás a célországok népszámlálási hiányosságai miatt és a kivándorlók Osztrák–Magyar Monarchia állami eredete, amely sokszor nemzetiségek alul vagy felül számlálását eredményezte a befogadó országok által.

A magyar diaszpóra fejlődéstörténetét Gázsó négy történeti szakaszra bontva mutatja be. Itt fontos az a megállapítása, miszerint a diaszpórának nincsen egyetlen egyetemes története: „A világban szétszóródott magyar közösségek mindegyike más körülmények között fejlődött, intézményes kereteit a helyi igényeknek megfelelően alakította.”⁵ Ennek tudatában Gázsó mégis megkísérli felvázolni azokat az eseményeket, melyek jelentősen hozzájárultak a magyar diaszpóra mai formáinak kialakulásához. A történeti elemzésének első szakasza lényegében a paraszti exodusról szól, melynek elemzését József Attilát idézve indítja: „kitántorgott Amerikába másfél millió emberünk”⁶. Ezt követően a két világháború közötti emigrációt veszi górcső alá. Érdekes, amit Kun Béla bukott rendszerének menekültjeiről ír. Ők jelentős szerepet töltek be a korábbi migrációs hullámnál érkezetteknél az Egyesült Államokban és Kanadában, ahol több esetben balos újságírók vagy munkásmozgalmi szervezők lettek. Ez a magyar kormány figyelmét is felkeltette. Ellenreakcióként más, a Horthy-rendszerhez politikailag közelebb álló szervezetek alapítását kezdeményezte részben azért, hogy a trianoni döntés ellen mozgósítani tudja

⁴ Erről a témáról is olvashattunk már tőle korábban megjelent elemzéseket folyóiratban és tanulmánykötetben egyaránt: Uő.: A magyar diaszpóra fejlődéstörténete, *Kisebbségi Szemle*, 1 (1). szám, 2016, 9–35. p.; Uő.: A magyar diaszpóra intézményesülésének és anyaországi viszonyainak története, In: AMBRUS László – RAKITA Eszter (szerk.): *Amerikai magyarok – magyar amerikaiak. Új irányok a közös történelem kutatásában*, Liceum Kiadó, Eger, 2019, 15–33. p.

⁵ Uő.: *Otthon és itthon...*, 24. p.

⁶ Uő., 81. p.

a külföldre szakadt magyarokat is. Ennek a folyamatnak a részeként jött létre 1938-ban a Magyarok Világszövetsége, aminek későbbi működését ellehetetlenítette a kommunista hatalomátvétel.

A második világháború utáni emigrációs hullámokat Gázsó egy harmadik történeti szakaszban elemzi. Az 1945-ös, az 1947-es és az 1956-os emigránsokat a Rákosi és a Kádár rendszerekben ellenségnek bélyegezték. Ezek az emigránsok lényegében magukra lettek hagyva egészen az 1989-es rendszerváltásig. De azt is kimutatja a szerző, hogy az önszervezés már az 1970-es évektől a diaszpóra feladatává tette a kisebbségben élő jogfosztott magyarokért való lobbizást. Az utóbbit követő korszak, tehát a jelenkor alkotja a magyar diaszpóra történetének negyedik szakaszát a kötetben. És itt jön az a fejezet, ami számomra az egyetlen megkérdőjelezhető része a könyvnek. Az első három fejlődéstörténeti szakaszban ismertetett események ugyanis közvetlenül kapcsolódnak a diaszpórához. Tömören és hatásosan mutatja be a ma élő közösségek múltját a témában jelentős szerzők, mint Puskás Julianna, Borbándi Gyula, Tóth Pál Péter és Cseh Tibor műveire hivatkozva. Ezzel szemben az új kihívásokkal járó jelenkori migrációs folyamatok nincsenek direkt kapcsolatban a diaszpórával. Ennek az alfejezetnek csak az a része igazán releváns, ami a Magyarországról, illetve a szomszédos országok magyarlakta területeiről történő kivándorlásra vonatkozik, hiszen az potenciálisan gyarapíthatja a diaszpórát. Azonban a magyarországi társadalmat érintő bevándorlás, menekültügy és „idegenellenesség” tárgyalását én kihagytam volna a kötetből. Ezeket a témákat ráadásul csak szociológiai perspektívából közelíti a szerző, nem tartva számon a történelmi kontextust. Például nem veszi figyelembe, hogy a tömeges migráció befogadásának azért nincs támogatottsága a magyarok körében, mert annak kulturális hatásaitól, konkrétan a keresztény világunkat fenyegető muzulmán behatolástól tartanak. (Ez párosul olyan politikai tapasztalatokkal, mint a migránsok egy része által táplált terrorista akciók Párizsban, Brüsszelben, Berlinben és az Egyesült Királyságban.) A szerző továbbá nem tesz különbséget az egyes bevándorlók között, nem veszi észre, hogy a kínaiak, törökök és ukránok azért részesülnek pozitívabb értékelésben, mert szorgalmasak, és ha kell, megtanulnak magyarul is. Mindemellett az „idegenellenesség” bemutatásánál olyan szakirodalomra támaszkodik, amiben propagandisztikus szóhasználat jelenik meg, mint a Sík–Simonovits–Szeitl, a Csepeli–Örkény, a Barna–Koltai és a Messing–Ságvári féle összegzések, amikben a „kirekesztő attitűd”, a „jóléti sovinizmus”, a „nyílt xenofóbia”, az „eredetmítosz” és a „kreált ellenségkép” visszatérő fogalmaival írják le a magyarok viselkedését a bevándorlókkal szemben.⁷ Minden könyvnek vannak szépséghibái. Gázsó 422 oldalas könyvében én csak ezt a négy oldalt találtam kifogásolhatónak.

⁷ *Uo.*, 129–131. p.

A könyv harmadik része az anyaország szerepét mutatja be. Ez a diaszpórapolitikákhoz kapcsolódik, melyről a szerző szintén közölt már korábban átfogó tanulmányt.⁸ Itt ismét fontos szerepet kap Brubaker háromelemes modellje („triadic nexus”), azaz a „nemzeti kisebbség”, a „nemzetiesítő állam” és az „anyaország” kategóriái és egymáshoz való viszonyulásai. Még ennek a modellnek a megvitatása előtt a szerző egy külön fejezetben bemutatja a nemzeti kérdés alakulását, a Kelet-Európára jellemző „kultúrnemzet” és a Nyugat-Európára jellemző „államnemzet” eszméinek kialakulását, főbb jellemzőit, valamint a 20. század végére kiteljesedő globalizáció hatásait a nacionalizmusra. Gázsó úgy érvel, hogy „A jelenkori eseményeket figyelembe véve Brubakernek ez a hármas konfigurációja kiegészítésre szorul”⁹. Erre David J. Smith Közép- és Kelet-Európára vonatkozóan már rámutatott, és a „nemzetközi szervezetek” (NATO, EU) bevonásával egy újabb modell, a „quadratic nexus” szükségességéről írt. Szerzőnk egy lépéssel tovább halad, és a diaszpóráközösségeket külön kategóriának tekinti, ezzel egy új, ötelemes modellt („pentagonic nexus”) alkotva. A diaszpóráközösségek és a nemzeti kisebbségek külön kategóriaként való kezelésének indoklásánál példaként említi a Magyar Emberi Jogok Alapítványának határon túli magyar kisebbségek érdekében tett lobbitevékenységét.

Mielőtt a szerző a magyar állam diaszpórapolitikájának elemzésébe kezd, fontos kitérőt tesz, és ismerteti a kelet-közép-európai országok legfőbb diaszpórapolitikai gyakorlatait. Több hasonlóságra is rávilágít, például megállapítja, hogy a térség legtöbb anyaországa rendelkezik az ún. kedvezménytörvénnyel vagy státusztörvénnyel, az egyszerűsített honosítási eljárással, valamint a választójog kiterjesztésével a külföldön élő nemzettestvérekre. A könyvben közölt 3. táblázat¹⁰ ügyesen összegzi ezeket a gyakorlatokat az olvasó számára. Ezeket a törvényeket a Szovjetunió és az államszocialista rendszerek szétesése, illetve a kelet-közép-európai államok felszabadulása tette lehetővé. Ezzel együtt a nemzeti érzés és a nacionalizmus is újjáéledt a térségben. Ahogyan arra Gázsó Dániel rámutat, a nemzetpolitikai célok mentén elfogadott törvények sok polémiát is okoztak. Például a 2001-ben elfogadott magyar státusztörvényt a románok diszkriminatívnek vélték. A szlovákok pedig megvonták a szlovák állampolgárságot az egyszerűsített honosítással magyar állampolgárságot szerzett lakosoktól.

A különböző országok diaszpóra felé irányuló politikájának összehasonlító elemzése után a szerző a magyarországi gyakorlatokra fordítja figyelmét. A fejezetet Antall József elhíresült kijelentésével indítja: „...lélekben, érzésben

⁸ Uő.: A diaszpóra politikai dimenziói, *Politikatudományi Szemle*, 29 (2). szám, 2020, 47–68. p.

⁹ Uő.: *Otthon és itthon...*, 155. p.

¹⁰ *Uo.*, 169. p.

15 millió magyar miniszterelnöke kívánok lenni”¹¹. Az alkotmányban megfogalmazott anyaországi felelősségvállalással és ezzel a kijelentéssel lényegében kezdetét vette a jelenkori magyar nemzetpolitika. Annak lehetőségeit meghatározta a nemzeti kérdés békés úton történő kezelése és a határok meg nem sértése melletti elkötelezettség, mely az európai integráció előfeltétele volt a rendszerváltás utáni Magyarországon. A szomszédos országokkal kötött bilaterális szerződések ugyan tartalmaztak a határon túli magyar kisebbségek védelmére vonatkozó passzusokat, azok betartásának ellenőrzésére, illetve megszegésük szankcionálására nem nyújtottak lehetőséget. Az anyaország és a külföldi közösségek kapcsolatainak megerősítése érdekében létrehozták a „magyar-magyar csúcstalálkozót” még a Horn-kormány idején, amit az első Orbán-kormány intézményesített 1999-ben a Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT) megalapításával. Ezt követően, a 2000-es években a határon túli magyarok felé irányuló „törődés” pártpolitikai vitákba torkollott, melyek legkiéleztettebben a 2004. december 5-i népszavazás kapcsán nyilvánultak meg. A Gyurcsány vezette Magyar Szocialista Párt kormányzásának idején a MÁÉRT hat évre megszűnt. Ez alatt az idő alatt jött létre Szili Katalin kezdeményezésére a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma (KMKF), mely mintegy áthidalást nyújtott a Fidesz-KDNP 2010-es hatalomra jutásáig.

Gazsó megállapítja, hogy a magyar diaszpóra felé irányuló anyaországi támogatáspolitikai csak ezt követően, a 2010-es években bontakozott ki igazán. Ezt az új politikai ágazatot négy szinten veszi górcső alá: a törvényhozás szintjén, a döntéshozó testületek és egyeztető fórumok szintjén, a diaszpórát célzó programok szintjén, valamint a feléjük irányuló anyagi támogatások szintjén. A törvényhozás szintjén részletesen elemzi többek között: az új állampolgárságról szóló törvényt, mely lehetővé tette az egyszerűsített honosítási eljárást a diaszpórában élők számára is; a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló törvényt, mely a trianoni szerződés aláírásának napját, június 4-ét a nemzeti összetartozás napjává tette; és a 2012-es Alaptörvény D cikkét, mely megerősítette az anyaországi felelősségvállalás eszméjét. A döntéshozó testületek elemzésénél bemutatja a nemzetpolitika 2010 után kialakított intézményrendszerét, különös tekintettel a Nemzetpolitikai Államtitkárság és a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. működésére. Az egyeztető fórumok szintjén többek között ismerteti a 2011-ben létrehozott Magyar Diaszpóra Tanácsot, és a 2018-ban elindított Hétvégi Magyar Iskolák Találkozóját. A programok szintjén bemutatja: a 2012-ben alapított Julianus Programot, a világban szétszórt magyar örökségek (épületek, emlékművek, könyvtárak stb.) kataszterét; a 2013-ban létrehozott Mikes Kelemen Programot, melynek célja a magyar diaszpóra veszélyeztetett könyvtári hagyatékának megmentése; a Kőrösi Csoma Sándor Programot (KCSP), ami a diaszpórában élők nemzeti tudatának,

¹¹ *Uo.*, 176. p.

kultúrájának és anyaországi kapcsolatainak megerősítésére irányul; valamint a különféle programokat, mint a ReConnect Hungary – Magyar Birthright Program, vagy a Rákóczi Szövetség által lebonyolított Diaszpóra Program. Végül az anyagi támogatások szintjén részletesen beszámol arról, hogy a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.-n keresztül pontosan hol, mikor, milyen célokra és mekkora összegben kaptak anyagi támogatást a diaszpórában élők, illetve azok szervezetei. Mindezen ismereteket nyolc ábrával és egy táblázattal teszi szemléletessé.¹²

A fentebb említett KCSP-t Gázsó Dániel egy külön alfejezetben részletebben is ismerteti. Elsőként egy, a Nemzetpolitikai Kutatóintézetben végzett kérdőíves kutatásának eredményeit mutatja be, melynek során lekérdezte két tárgyév összes kiküldetést teljesített KCSP-ösztöndíjasát, 2016–2017-ben 99 főt, 2017–2018-ban 109 főt. A kutatás eredményei – melyek egy részét a szerző már egy korábbi, folyóiratban megjelent tanulmányában¹³ közzétette – rávilágítanak a területenként eltérő feladatokra. A beérkező válaszok alapján minden kontinensen mások a prioritások, de általánosan elmondható, hogy a rendezvényszervezés, a kommunikációs tevékenységek, a néptánc- és zeneoktatás, valamint a nyelvoktatás a leggyakoribb munkakörök a KCSP-ösztöndíjasok körében. A kutatás eredményeiről kiváló összegző képet nyújtanak a 35-ös, 36-os és 37-es ábrák.¹⁴ A programról szóló alfejezetet Gázsó személyes élményeivel zárja, megosztva a 2014-es chilei kiküldetése során szerzett tapasztalatait. Hús-vér emberekkel ismert meg bennünket, olvasókat, ezzel betekintést nyújtva egy diaszpórában élő magyar közösség hétköznapjaiba. Ez a személyes hangvételű rész, valamint az azt követő kilenc mélyinterjú a kötet végén megindító.¹⁵ Bizonyára nagy hatást gyakorol majd minden olvasóra. Különösen ajánlom a Lendvai-Lintner Imrével készült interjút a külföldi magyar cserkészek munkájáról és annak hatásairól.¹⁶ Az izgalmas élettörténeteken túl ezekből az interjúszövegekből közelebbről megismerhető a magyar diaszpóra globális kapcsolathálójának kialakulása, valamint a nemzeti kötődés példa értékű megnyilvánulásai, melyek erőt adhatnak az „otthon és itthon” élők számára egyaránt.

Gázsó Dániel könyvét ajánlom minden téma iránt érdeklődő olvasónak, de különösen azoknak, akik a magyar közösségek érdekeiért küzdenek szerte a világban. Ez nem csupán egy szakirodalmi forrásmű, hanem egy fontos tanácskönyv a külföldi magyar lét megismeréséhez és fenntartásához.

¹² Uo., 201–221. p.

¹³ Uő.: A Kőrösi Csoma Sándor Program ösztöndíjasainak tevékenységei, *Kisebbségi Szemle*, 3 (3). szám, 2018, 103–116. p.

¹⁴ Uő.: *Otthon és itthon...*, 226–228. p.

¹⁵ Uo., 241–375. p.

¹⁶ Uo., 243–260. p.